

BÍRÁLATOK KERESZTTÜZÉBEN

GRAHAM GREENE „HOMÁLYOS TEOLÓGIÁJA”

I.

„Ha van értelme az író létének ezen a földön, úgy ez a következő: megmutatni azt, ami a legjobb és legnemesebb jellemet is visszatartja Istentől — a legbensőbb bűnöket és színleléseket; és fényt vetni a szentség rejtett forrására olyan emberekben, akik, úgy látjuk, kudarcot vallottak.”

(Mauriac)

Ez az idézet lehetne Graham Greene-nek, korunk talán legvitatottabb és legelismertebb angol írójának hitvallása is. Tanulmányunk nem akar egész életművének összefoglalása vagy méltatása lenni. Célunk inkább az volt, hogy egyetlen, talán a legjellemzőbb szempontból megvizsgáljuk Greene munkásságát, összefoglaljuk a róla kialakult legmarkánsabb véleményeket, végül pedig bemutassuk, hogyan tükröződik az író gondolatvilága egy konkrét műben. A regény, melyet kiválasztottunk, *A kezdet és a vég*, (*The Heart of the Matter*, magyar fordításban megjelent 1962-ben az Európa világirodalmi Könyvkiadónál Ungvári Tamás fordításában). A választás nem azért esett éppen erre a regényre, mintha ez lenne az író „legtípusosabb” vagy legjobb regénye, hiszen kevés kivételtől (pl. John Atkins) eltekintve a kritikusok véleménye megegyezik abban, hogy előnyben részesítik a *Hatalom és dicsőség*-et (magyarul: 1941-ben) vagy *A viszony végé-t* (*The End of the Affair*). A legdöntőbb szempontunk az volt, hogy magyar fordításban ez a mű érhető el legkönnyebben.

Az első és legfontosabb kérdés: vajon miben áll Greene ellentmondásossága? Abban, hogy katolikus konvertitaként nagyobb részben protestáns közönségnek ír? Abban, hogy katolikus konvertitaként konfliktusba került az egyházzal és a katolikus olvasók egy részével? Vagy abban, hogy műveit ő maga is két csoportba osztja, és „kirándul” a szórakoztató regény műfajába is? Mind megannyi szempont, amiből összeáll az a vonás, amit az angol kritika „ambiguity”-nek, „homályosságnak” nevez nála.

Ráadásul az író egyáltalán nem hajlandó együttműködni a kritikusokkal a homály elosztatásában. Riporterek számára szinte megközelíthetetlen, interjút nem szívesen ad. Egy jellemző példa: amikor az angol tv 1968-ban riportot készített vele, nem engedte filmezni magát, így a nézők csak a hangját hallhatták. Marad tehát néhány interjú, egy-két nyílt levél különböző lapokban, és elejtett célzások útikönyveiben, amelyek megvilágítani látszanak személyiségét. Csakhogy egyik kritikusa rámutatott, mennyire „evidensnek tűnő” célzások ezek, szinte odavetett csalétek a Greene-magyarázók egyre növekvő hadának. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy ő az az író, aki saját cikkeire reflektál álnéven; ő az, aki saját regényeiről írt paródiával kétszer nyerte a *New Statesman* nagydíját; ő az, aki szórakoztató regényeit álnéven akarta írni (kiadója nem engedte); tehát tipikus angol „practical joker”. Másrészt az is igaz, hogy ő maga hangoztatja, mennyire meghatározónak egy író korai élményei: ha óvatosan is, de fel kell tehát használnunk azt a kevés információt, ami gyermek- és ifjúkoráról rendelkezésünkre áll.

Greene maga két részre osztotta műveit: ún. „entertainment”-ekre (szórakoztató történetek), meg komoly regényekre. Mindkét típusra jellemző azonban a melodramatikus jelleg, oly mértékben, hogy komoly regényeit is két síkon lehet olvasni; így történhetett meg aztán, hogy első „katolikus regényét”, a *Brighton Rock*-ot (Brighton sziklájá) először az entertainment-ek közé sorolta be, csak később tette át a másik csoportba. De elsősorban nem is ez a vonás adja ellentmondásosságát, bár kétségtelenül ennek is szerepe van több kritikusanál. Érdemes

azonban megvizsgálunk e rémdrámai elemek forrását. Az *elveszett gyermekkor* (The Lost Childhood) című esszéjében írja le, mekkora hatással volt rá tizenégy éves korában Marjorie Bowen történelmi regénye, a *Milánó viperája* (The Viper of Milan): „... ő adta meg nekem a mintát — bár a vallás később más-kepp fejezte ki a magyarázatot, de a minta már adva volt —, hogy az abszolút gonosz járja be a világot, ahol az abszolút jó már nem jár többé.” Ugyanott pár sorral lejjebb: „... a jóság csak egyetlen egyszer talált tökéletes inkarnációra emberi testben (ti. Jézusban) s nem is fog soha többé! De a gonosz azóta is örökké otthorra talál. Az *emberi természet nem fekete és fehér, hanem fekete és szürke*” (kiemelés tőlem). Műveinek rémdrámai jellege (erőszak, üldözések stb.) innen ered. De minket most jobban érdekel a „tartalmi”, eszmei vonatkozás.

Köztudott dolog, hogy Greene 1926-ban katolizált, de ennek tíz évig majdnem semmi nyoma nincs műveiben. Először az *Utazás térkép nélkül* című (Journey Without Maps) útikönyvében fordul ebbe az irányba, ezt követi 1938-ban az első „katolikus regény”, a *Brighton Rock*. 1939-ben mexikói utazásának dokumentuma a *Lawless Roads* (Utak, ahol nem úr a törvény), amely talán egyetlen apologetikus hangvételű írása, és az 1940-ben megjelent *Hatalom és dicsőség* alapját képezi. Tulajdonképpen már ekkor elkezdődik Greene konfliktus-sorozata az egyházzal. A *Hatalom és dicsőség*-et a Szent Officium indexre teszi, ugyanakkor a könyv irodalmi díjat kap, hasonlóan A *kezdet és a véghez*, melyet viszont Írországban tett indexre az egyház. A már említett tv-interjújában Greene a következőket mondta egy magánkihallgatásáról VI. Pál pápánál: „Különös módon a jelenlegi pápa olvasta (a „Hatalom és dicsőség”-ről van szó), és mikor megmondtam neki, hogy olyan könyvet olvasott, melyet a Szent Officium indexre tett, először azt kérdezte, ki tette indexre: egy ma már igen idős kardinális volt. A pápa a következő bátorító megjegyzést tette: „Tudja, könyveinek egyes részei mindig is sérteni fogják bizonyos katolikus olvasók érzéseit. Én nem törődnek vele.”

Greene egyébként is szereti hangsúlyozni, hogy már János pápa ideje előtt az ő periódusához tartozott. Nem szereti, ha „katolikus íróként” emlegetik; azt mondja: „Író vagyok, aki történetesen katolikus”. Ez a kérdés is felmerült az interjú során. Amikor a riporter ennek okáról kérdezte, így válaszolt: „Azt hiszem, ez nem igaz (ti. hogy katolikus író). Inkább politikus író vagyok, mint katolikus író. Hamarabb lettem katolikussá, mint hogy első publikált regényemet megírtam. Vagy tíz évig senki sem fedezte fel, hogy katolikus vagyok. A *Brighton Rock* árult el.”

Megkérdezték még tőle, vajon pusztán intellektuális maradt-e áttérése. „Nem. Évekig sok teológiai munkát olvastam, de Mexikóban, ahol üldözték az egyházat, belépett az érzelmi tényező is. Azt hiszem, az üldözött mindig együttérzést vált ki.”

Az embernek ezt olvasva az az érzése támad, hogy Greene „katolikus regényeit” nem szabad intellektuális síkon olvasni. Végző soron összbenyomásukat elsősorban érzelmi-hangulati elemek határozzák meg. A csak intellektuális interpretálás alapvető félreértésekhez vezet. Egy másik komoly ok arra, hogy nem tartja magát „katolikus írónak”: hangsúlyozza, hogy megtartotta szellemi függetlenségét az egyházzal szemben.

Hogy ezt a kijelentést helyesen értelmezzük, nézzük meg Greene nyílt levélváltását Elizabeth Bowen írónővel és V. S. Pritchett irodalmárral 1948-ban; itt bővebben kifejtette ide vonatkozó gondolatait: „A »hűtlenség« (disloyalty), úgy tűnik nekem, az egyetlen előjog, amire a művész igényt tarthat... egy »csoporthoz« tartozom, a katolikus egyházhoz, amely körülményből nekem, mint írónak súlyos problémák adódhatnak; de ez nem következett be, mert »hűtlen« lehetek... Vannak egyházi vezetők, akik számára az irodalom eszköz a célhoz: a lélek épüléséhez. Ez lehet igen magasztos cél, sokkal magasztosabb, mint a tulajdonképpeni irodalom, de más világhoz tartozik. Az irodalomnak semmi köze a lélek épüléséhez. Ezzel nem azt állítom, hogy az irodalom amorális, de személyes erkölcsöt tükröz, és az egyén személyes erkölcsisége ritkán azonos a csoportéval, amelyhez tartozik.”

Máshol: „... a »hűtlenség« ... adja az írónak az együttérzés extra dimenzióját” — és ez a kijelentés rögtön átvezet bennünket a félreértések és félremagyarázások gócpontjába, mert meghatározza azt az embértípust, aki Greene

műveinek középpontjában áll. Végtelenen leegyszerűsítve így mondhatnánk: a bűnös ember. Sokan szemére vetették, hogy regényeinek világa sötét, tragikus, hősei (vagy inkább anti-hősei) sohasem boldogok, inkább önmagukkal és Istennel harcoló emberroncok. (Valaki azt mondta erről: aki Greene regényeit olvasa, egyáltalán nem vágyik arra, hogy katolikussá legyen, mert úgy tűnik, hitük nem boldogságot, kiegyensúlyozottságot hoz életükbe, hanem inkább olyan problémákat, melyek látszólag meghaladják erejüket, és amelyekkel egy hitetlennek »nem kell foglalkoznia«). Greene-től valójában távol is áll mindenfajta kétes értékű „prozelitizmus”, kifejezetten vallási témájú írása kevés van. Nem „a” katolikus embert akarja ábrázolni, hanem egy bizonyos típust, azt is mondhatnánk, azt a hívőt, aki a „hit perifériáján” él, legalábbis a teológiai ismereteket illetően. Másrészt viszont Pascallal együtt hirdeti Isten kegyelmének végtelenségét, sokszor látszólag még az egyház tanításával szemben is. Greene központi hőse tehát a bűnös, de bűneitől szenvedő bűnös, mert „... az emberben mindig felbred valamiféle szeretet a szenvedő iránt. A szenvedés tesz egyénné.”

A bűn, pontosabban a bűnös központi szerepe ismét alkalmat ad a félreértésekre, olyannyira, hogy egyesek már „bűn-misztikát” emlegetnek. Azt igyekeznek kimutatni, hogy Greene-nél a bűn egyenesen magában hordozza az erény csíráját, és ezáltal az üdvözülés reményét még olyan esetekben is, amikor ez ellenkező az egyház tételes tanításaival. Ezek a kritikusok azonban nyilvánvalóan nem veszik figyelembe, hogy nem mindenütt van oki-okozati összefüggés olyan esetekben, ahol az események csak időben követik egymást. Nem lehet például a *Hatalom és dicsőség* „whisky-papjáról” azt mondani, hogy azért lesz mártír és azért üdvözül (Greene nyilvánvaló utalása szerint), mert részeges vagy mert törvénytelen gyermeke van; hanem éppen ennek ellenére, a szenvedés megtisztító hatása meg őszinte bűnbánata nyomán lesz vértanú. Senkinek se jutna eszébe azt mondani, hogy Péter, minden pap „prototípusa”, azért lett Krisztus földi helytartója és az egyház feje, mert megtagadta Jézust, hanem éppen mély hite és megbánása révén. Szó sincs tehát bűn-központúságról; mert hiszen a bűnös, és sohasem a bűn ébreszti fel Greene együttérzését. Azt sem szabad elfelejteni, hogy „bűnösei” (az egy Pinkie kivételével a *Brighton Rock*-ban) sohasem adják át magukat a bűnnek komoly lelkiismereti harcok nélkül.

Greene szereti az extrém eseteket, amiből egyesek (Elizabeth Sewell stb.) „kimutatják”, hogy az író megveti a „polgári erényt, a lelki közepszerűséget”; pedig a helyzet fordított: éppen hogy tagadja az ilyen tulajdonságok erény-voltát. Szívesen idézi Eliot Baudelaire-esszéjét: „Ha emberek vagyunk, amit teszünk, legyen jó vagy bűnös, ha jót cselekszünk vagy bűnt követünk el, emberek vagyunk; és paradox módon jobb bűnt elkövetni, mint semmit sem tenni: legalább létezzünk. Igaz, ha azt mondjuk, az ember dicsősége az a képessége, hogy üdvözülhet; de az is igaz, hogy dicsősége az elkárhozásra való képessége is. A legrosszabb, amit a legtöbb gonosztevőről elmondhatunk, az államférfitől kezdve a tolvajig, hogy nem eléggé ember ahhoz, hogy elkárhozzék”.

Ennek a véleménynek tükröződése Greene-nél regényei helyszínének megválasztása is. Gyűlöli Amerikát, a Coca-Cola, a „drug-store”-ok hazáját, a bűntelen „króm-világot”, ami nála a jóléti társadalom szimbóluma. Mexikói útnaplójában ezzel szemben leírja a vallásüldözést, a napirenden levő erőszakot meg nyomort, és mégis az utóbbit választaná, írja, mert ott legalább „a vallás árnyékában” éltek. Ezért is kedveli az egzotikus színhelyeket, hátteret, vagy „décor-t”, ahogy ő nevezi; az ilyen színhely valóban alkalmasabb alapvető emberi szituációk és jellemek elemző ábrázolására. Átvetítve ezt a vagy-vagy extrémhelyzetet a jellemekre, csöppet sem meglepő, hogy a tertullianusi kontrasztot tartja meg: hőseinek egy része „természetfölötti” ember, azaz a Jó és Rossz síkján él, szemben a „természetes” emberrel, aki viszont csak a helyes-vagy-helytelen megkülönböztetésre képes (az utóbbi típus megtestesítője Ida Arnold a *Brighton Rock*-ban, vagy a rendőr a *Hatalom és dicsőség*-ben). Ez az egyetlen típus, akitől Greene „megtagadja” az üdvözülés lehetőségét, bár érdekes módon „semmi más” bűnük nincs, minthogy közömbösebbek vagy ellenségesek az egyházzal szemben. (Lehetetlen itt nem arra az Eliot-i típusra gondolnunk, aki „semmit sem tesz”).

Úgy tűnik, Greene művei nem tükrözik az „ortodox” katolikus dogmákat, s ezért szinte nincs olyan hivatalosan elfített vallási irányzat, amivel kritikusai meg ne vádolták volna. Gnoszticizmust, manicheizmust, janzenizmust mutattak

ki műveiben, nem beszélve arról, hogy az egzisztencializmus bélyegét is rásütötték, éppen a már említett extrém, kiélezett élethelyzetek iránti vonzalma miatt. David H. Hesla hosszú tanulmányt szentel Greene gnoszticizmusának kimutatására *A kezdet és a vég*-ben. (Erre később még visszatérünk.)

Érintenünk kell itt a konvertita nehéz helyzetét egy protestáns országban. Greene a katolikus dogmarendszert nem gyermekkorában ismerte meg, mint a francia katolikus írók. Anglikán neveltetésű volt, de úgy érezte, sok problémája megválaszolatlan marad e keretek között; amikor tehát ténylegesen áttért a római katolikus hitre, ez részben azért történt, mert sajátosságos párhuzamot fedezett fel a katolikus dogmatika tanításai és saját spekulációinak eredményei közt. Ez persze csak egy bizonyos határig érvényes, és — bár sok teológiai munkát áttanulmányozott — a korai protestáns neveltetés nem maradt egészen nyomtalan.

Egy másik probléma onnan ered, hogy kritikusai a regényekből Greene személyes meggyőződéseit, „eltávolodását a hivatalos egyháztól, hitének megfakulását” vélik kihallani — a szereplőkön keresztül. Sokan már nem is a művet, mint művészeti produktumot bírálják, hanem az író állítólagos privát meggyőződéseit. Megnyilvánul itt egyes protestáns olvasók évszázados katolicizmus-ellenessége, egyes katolikusok szűk látóköre, valamint az ateisták elutasító állásfoglalása a „természetfölötti” jogosultságát az irodalomban; sokan közülük odáig mennek, hogy kijelentik: a „katolikus regények” tematikáját teljesen „világi” síkon is ki lehetett volna dolgozni. Elizabeth Sewell szerint például Greene nem is „keresztény író”, hanem egyszerűen csak neoromantikus. Ez a vélemény tudományos szempontból tarthatatlan. Természetes, hogy ugyanaz a téma más-más felfogásban is feldolgozható, de a kritikus feladata csak az adott mű elemzése lehet, mint ahogyan a történet sem indulhat ki abból: mi lett volna, ha...

Egyik novellájában Greene hőse egy katolikus író; itt írja a következőket: „A regény szavakból és szereplőkből épül fel. Jól vannak-e a szavak megválasztva és „élnek”-e a szereplők? Minden más csak irodalmi pletyka.”

Igaz ugyan, hogy a kritikus nem követheti teljesen ezt az elvet, hiszen a szavak, amelyeket az író választ, és szereplői függenek az író nézeteitől. De hogy nincs teljes megfelelés, az is bizonyos. (Ez a kérdés mindig is az interpretálás alapproblémáihoz tartozott.) A legtöbb műelemző hajlamos arra, hogy az író egy konkrét művéből absztrahálja annak valóság-verzióját, és „ítéletét” annak alapján hozza, hogy ezt összeveti egy képzelt általános normával. A szubjektívizmus lehetősége soha nincs kizárva. Pedig már Henry James igen helyesen meghatározta: „Meg kell hagynunk az írónak a saját tárgyát, gondolatát, a „donné”-jét: bírálatunk csak azt hivatott eldönteni, mit alkotott vele.” És ha ezen az egyedül jogos alapon ítélünk, meghagyva Greene sajátos világának létjogosultságát, azt mondhatjuk, elérte célját. Ahogyan egy olvasói levélben a *Tablet*-hez C. C. Martindale S. J. írja, mi is elmondhatjuk: „Ami engem illet, hálás vagyok a szerzőnek mély emberismeretéért és együttérzéséért... Arra indít minket, hogy Krisztus szemével nézzünk a bűnös szemébe.”

Emellett rögtön kisebb hibának tűnik az a nyilvánvaló tény is, hogy Greene nem mindig mentes az önellentmondástól, mikor „tétéleit” megfogalmazza. Erre azonban ő maga talál mentséget Henry James-ről írt esszéjében: „Az író saját tapasztalataira támaszkodik, a filozófus pedig mások tapasztalatainak egymásra-vonatkoztatására, s így az író filozófiája mindig egy kissé „kiegyensúlyozatlan.”

Mégis úgy érezzük, műveinek aranyfedezete az író őszintesége és mély keresztény humanizmusa.

II.

.... minden alkotó író, aki méltó figyelmünkre, megszállott ember.”

Aki csak két-három regényt olvas Greene-től, rögtön észreveszi, hogy egyes szituációk, alaphelyzetek meg-megismétlődnek. A fent idézett mondat alapján — valóban jogosan — David Lodge kimutatja, hogy Greene egész témakörök „megszállottja”: elég néhányat felsorolni, mint például gyermekkori emlékek, álmok, erőszakos halál, üldözés, üldözött és üldöző viszonya, árulás (Lodge Júdás-komplexusról beszél!). Ezek a motívumok és szituációk kitűnően beleillenek

Greene „modelljébe”, a „rémdráma” keretébe. A figyelmes olvasó azt is észreveszi, hogy egy-egy regényen belül is néhány ún. kulcsszó milyen nagy jelentőségű. (Látni fogjuk majd, hogy A kezdet és a vég-ben a „szánalom”, „szeretet” és „felelősség” milyen sokfajta jelentése bontakozik ki.)

A kulcsszó fontosságát Joseph Conradtól tanulta, akinek tanulmányozását 1932-ben abbahagyta, mert „túlságosan hatott rá”. Conrad írja, hogy mindig egy kulcsszót kell találni, „egy szót, amely a lapokat betöltő összes többi szó mögött állhatna, egy szót, amely, ha nem is maga az igazság, de elég igazságot tartalmaz ahhoz, hogy segítse azt a morális felfedezést, ami minden történet célja kell hogy legyen”. Conrad-i örökség még az is, hogy Greene regényei több síkon olvashatók. Legtöbb nagy regénye „krimi”-ként is sikert aratna.

Különösen témában sokat merített Greene a francia katolikus íróktól; Bloy, Péguy, Bernanos, de főleg Mauriac hatása érezhető művein. A Rosszal való szinte megszállott foglalkozása, a materialista optimizmus elutasítása, a pascali epigrammák beszövése a narratív részekbe, és főleg az extrém vallási helyzetek: eskük, konverziók, Isten kihívása, csodák meg a „misztikus behelyettesítés” (amikor valaki magára veszi mások bűneit és szenvedéseit) — mind-mind a francia katolikus regény hagyományos motívumai. Tekintetbe véve Greene helyzetét, nincs is ebben semmi különös.

Ritkább eset a világirodalomban az, hogy egy író személyes élete inspirálna egy másik író. Így hatott Greene-re Charles Péguy élete. Egy érdekes cikkében G. C. Jones elemzi a Péguy-legenda hatását Greene regényeire. Péguy, felháborodva azon, hogy Isten egyetlen embert is enged elkárhozni, bár hívő volt, szolidaritásból tudatosan távol maradt a szentségektől, feleségével nem kötött egyházi házasságot, mondván: ha csak egyetlen ember is elkárhozik, ő nem tudja összeegyeztetni lelkiismeretével, hogy üdvözljön. Ez a történet aztán részben utalásként, részben névvel is, többször felbukkan Greene regényeiben, általában katolikus papok példabeszédeként, akik rendszerint így értékelik: „... nem is tudom... sokan azt mondják, szent ember volt”.

Greene ugyanúgy az elkárkozás gondolatának megszállottja, mint Péguy. Sokan azt állítják, hogy vilásképe nem a hagyományos keresztény menny-föld-pokol, hanem szinte egybeesik nála a pokol és föld képe; egyes bírálói „kétszintű univerzumáról” beszélnek. Valóban, míg Péguy alapjában Isten által teremtett és Krisztus által megváltott világot ábrázol, Greene, jóval kevesebb bizalommal, úgy tűnik, hajlamosabb a tragikum, a gonosz, megrontott világ túlhangsúlyozására.

Szólnunk kell Mauriac és Greene kapcsolatáról is, mivel általában kettőjük művészetét szokták párhuzamba állítani. Mauriac írja a *Hatalom és dicsőség*-ről: „Egy olyan angol katolikus író műve — egy angol íróé, aki katolikus hitre tért át —, mint Graham Greene *Hatalom és dicsőség*-e, először azt az érzést kelti bennem, mintha idegen országban lennék. Kétségtelenül megtalálom lelki hazámat, és Graham Greene egy ismerős misztérium szívébe vezet be. De minden úgy történik, mintha titkos ajtón mennék be egy ősi birtokra.”

Valóban ez a lényegi kapcsolat köztük: ugyanazt a misztériumot mutatják be, a *lényeg* ugyanaz, és meghitten ismerős, de különböznek a módszerek, és ez adja azt a bizonyos idegenség-érzetet. Greene „megszállottsága”, ahogyan a Gonoszt mutatja be minden létező formájában, egészen más eredetű, mint Mauriac-é, hiszen Greene élményanyagát még döntően gyermekkori (olvasmány) élményei is befolyásolják. Az *elvesztett gyermekkor*-t olvasva azt lehet gondolni, hogy Greene alapvetően fogékony a gonosz, a bűn felfedezésére. Paradox módon előbb tudta elképzelni a poklot, előbb tudott hinni benne, mint a Mennyországban. (Valahogy ezt látjuk később a *Brighton Rock* Pinkie-jénél, aki teljesen a pokol vonzáskörében maradván eljut a „Credo in unum Satanum” hitvallásig.)

Greene műveinek kulcsa a rémdráma-jelleg, a feszültség, míg Mauriac-nál inkább a fantázia, az érzékenység dominál. Látjuk tehát, hogy nem a téma, hanem inkább a „módszer” az, ami elválasztja a két író. Nem elhanyagolandó az sem, hogy Mauriac katolikus, Greene pedig túlnyomórészt protestáns közönségnek ír. Mégis, a különbségek ellenére van egy összekötő kapocs kettejük közt: mindketten tudatában vannak annak, milyen nehézséggel jár katolikus nézőpontból írni. Észre kell venniük a Gonosz erejét, a bűn „szépségét”, „vonzóerejét”, hogy szembeállíthassák vele Isten valódi nagyságát. A bűn vonzóerejének lebe-

csülése magával vonná Isten nagyságának kétségbe vonását. Az ellenség lebecsülése kisebbíti a győztest! Ezért tűnik néha úgy, mintha a Gonosz, a bűn „szépségének” bemutatásával megkérdőjeleznék az egyház ortodox tanait. Azzal is megvádolták őket, hogy „titkon egyetértenek az ördöggel”. Pedig valójában csak arról van szó, hogy mindkét író szinte elveszíti önmagát alkotása tárgyiban. Mindketten a gyengék, elesettek, szenvedők felé hajolnak, és együttérzésük a világ számkivetettjeivel szinte alkatilag alkalmatlanná teszi őket a szentek, a büntelenek ábrázolására. Mindketten az egyén és Isten, az egyén és ember-társaik közötti viszonyról foglalkoznak, de témáikat egyéniségük szerint alakítják, amit még a kulturális tradíció is befolyásol. Vallási, de nem teológiai szemszögből írnak, és az emberi természet olyan mélységeit tárják fel, hogy az olvasónak nem kell feltétlenül tisztában lennie a katolikus egyház tanáival ahhoz, hogy értékelhesse művészetüket.

III.

„A bűnös a kereszténység szívében van. Senki sem érti meg annyira a kereszténységet, mint a bűnös. Senki, csak a szent.”

Péguy-nek ezt a gyönyörű gondolatát választotta Greene 1948-ban megjelent regénye, *A kezdet és a vég* mottójául. Előző „katolikus regényeihez” hasonlóan ez a mű is vegyes visszhangot keltett. Egyes katolikus bírálók összetévesztették a fikciót meg a valóságot. Úgy vették a regény főhősét, Scobie-t, mintha valóban élő személy lenne, és nem is a regény művészi értékét vizsgálták, mert el voltak foglalva a „fő problémával”: vajon valóban üdvözül-e Scobie, annak ellenére, hogy öngyilkosságot követett el, ráadásul halálos bűn állapotában. Greene milderre így reflektált: „Írtam egy emberről a *Brighton Rock*-ban, aki a pokolba kerül. Egy másik előtt — a *Hatalom és dicsőség*-ben — megnyílik a mennyek országa. Most egyszerűen olyan embert ábrázoltam, aki a purgatórium kapujához ért...”

De lássuk a regény cselekményét: — Scobie helyettes rendőrfőnök egy nyugat-afrikai angol gyarmaton. Középkorú ember, aki, bár becsületes és törekvő, nem tud karriert csinálni (tipikus Greene-i anti-hős). Felesége, Louise, ezt szüntelenül szemére veti. Scobie már nem szereti szerelemmel nyugtalan, neurotikus feleségét, mégis hű hozzá. Hogy pénzt szerezzen neki egy rég megígért dél-afrikai útra, üzleti kapcsolatba kerül egy kétes hírű szír kereskedővel, Yusef-fel. Olyan kapcsolat ez, amelyet hivatalos pozíciója miatt nem engedhetne meg magának, mégis megteszi ezt a lépést, mert: „Mindig kész volt vállalni tetteiért a felelősséget, és félig-meddig azt is tudta, attól a pillanattól fogva, hogy szörnyű titkos esküvással megfogadta: Louise-t boldoggá teszi, hová is vezethet ez a vállalkozása. Lehetetlen célkitűzéseit a kétségbeesés árát fizeti az ember. S ez, mint megíratott, nem bocsánatos bűn, de olyan bűn, amit romlott vagy gonosz ember sosem követ el. S az ilyen számára van még remény. Sohasem jut el a teljes bukás fagypontjáig. Az elkárhozásnak ezt a képességét csak jószándékú ember hordja a szívében.”

Scobie rutinellenőrzései során egy portugál hajón felfedez egy Németországba csempészendő magánlevelet. (A regény a II. világháború alatt játszódik.) Bár nem hagyja, hogy a kapitány megvesztegesse, megszánja, és nem jelenti az esetet. Kevéssel ezután egy fiatal kollégája öngyilkosságának körülményeit kell kivizsgálnia. (Ez előrevetíti Scobie saját halálának tragikus árnyát.) Közben felesége, Louise, elindul Dél-Afrikába. Scobie-nak egy tengerparti kis helységbe kell mennie, hogy fogadja egy megtorpedózott hajó halálosan legyengült utasait. Az utasok közt van két gyerek és egy fiatal nő, akinek férje a támadás alatt halt meg. Az értelmetlen és meg nem érdemelt szenvedésnek ez a megnyilvánulása erősen igénybe veszi Scobie szánalom- és felelősségérzését. „Az ideiglenes kórházban égtek a lámpák, s minden nyomorúság súlya Scobie vállára nehezedett. Mintha csak azért adta volna föl egyik felelősségét (ti. Louise-t), hogy másikat vállaljon cserébe. Ebben a felelősségben minden emberi teremtménnyel osztozott, de ez aligha volt megnyugtató, hisz néha úgy érezte, ő az egyetlen, aki tudatosan vállalja. A sivatag városaiban egyetlen lélek is elegendő lett volna, hogy megváltoztassa Isten szándékát.”

Scobie itt helytelenül idézi a szentírást. Nem „egyetlen lélekről” van ugyanis szó, hanem „igazak”-ról (vö. Genézis 18). Ebben implicite benne foglaltatik Scobie saját szerepének túlértékelése; máshol ismét azt mondja, a boldogság csak az „önzők, gonoszok, vagy teljesen tudatlanok” számára lehetséges — tehát ő az egyedüli, aki szeret, jó és bölcs. Scobie humanitása mellett itt mutatkozik meg érzelmi egoizmusa, hogy ti. az egész „kozmosz szenvedést” magára vegye. Amikor később az egyik agonizáló kislány mellett virraszt, így imádkozik: „Mennyei Atyám, vigyázz reá. Adj neki békét... Vedd el az én békémet mindörökre, de adj neki békét.”

Érdekes megfigyelni, mennyire gyakran alkalmazott motívum ez Greene-nél. Elég, ha csak a *Hatalom és dicsőség*-et említjük, vagy a nálunk kevésbé ismert drámát, a *The Potting Shed*-et (A melegház).

De térjünk vissza a cselekményhez. Scobie számalomból törődni kezd a tizenkilenc éves fiatal özvegyel, Helennel. Szoros kapcsolat alakul ki köztük. Scobie tudatában van lehetetlen helyzetének. „Megesküdött, hogy megőrzi Louise boldogságát, s most vállalt egy másik, s ennek ellentmondó felelősséget. Előre belefáradt a hazugságokba, melyekre idővel sor kerül: érezte az áldozatok sebeit, melyek most még nem véreztek fel.”

Yusef megszarolja Scobie-t, kényszeríti, hogy támogassa gyémántcsempészését. Közben, nem egészen akaratlanul, Scobie részese lesz szolgája, Ali meggyilkolásának. Ali feladata volt, hogy Wilsonnak, a Brit Titkosszolgálat ügynökének jelentést tegyen főnökéről. A sors iróniája, hogy Scobie nemcsak „túléli” a vizsgálatot, de még előléptetéssel is jutalmazták. Louise hirtelen hazatérése azonban megfosztja Scobie-t a boldogság minden lehetőségétől.

Ezen a ponton kap jelentőséget Scobie katolicizmusa. Választania kellett felesége és Helen között, de a választás valamelyikük számára szenvedést jelentene; úgy tűnik, nincs kiút. Gyóntatóatyja elé viszi a problémát, de miután nem képes sem megbánni viszonyát Helennel, sem szakítani vele, nem kaphat feloldozást. Hogy felesége semmit se sejtessen, vele kell mennie áldozni, és bár tudja, hogy a halálos bűnben való áldozással az elkárhozást kockáztatja, inkább ezt választja, semhogy bármelyik nőnek fájdalmat okozzon. Néhány nappal később így elmélkedik: „Ó, Istenem, bűnös csak én vagyok, egyedül én, mert mindig tudtam a helyes választ. S inkább Neked okoztam fájdalmat, mint Helennek vagy a feleségemnek: a Te szenvedésedet nem látom. Azt csak elképzelhetem.” Majd: „Nem bírom már, hogy hónapról hónapra sértekel... Neked is jobb, ha egyszer s mindenkorra elveszítesz engem. Tudom, mit teszek.” Elhatározza, hogy inkább öngyilkos lesz, mint hogy válasszon Helen, Louise vagy Isten között. Így legnagyobb bűne paradox módon nagylelkűség, önfeláldozás színében jelenik meg.

Josef Enn kitűnő doktori értekezésében írja: „Úgy tűnik, Scobie egyike azoknak a Greene-hősöknek, akiknek korlátozott hitbéli ismeretekkel komplex életés erkölcsi problémákat kell megoldaniuk, amihez elmélyültebb hitsemléltre lenne szükségük.” Valóban, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Scobie konvertita, de konverziója nem hitbéli-intellektuális igény volt, kizárólag házassága miatt tette meg ezt a lépést. Ez magyarázza, hogy a regény folyamán néha úgy érezzük, több hittitok úgyszólván idegen maradt számára. Még ennél is elemibb kérdés lenne szeretet-fogalmának tisztázása. Az előzőekben már utaltunk rá, hogy a regény kulcsszavai a „szeretet”, „szánalom” és „felelősség”. A regény végén felesége kétségbe vonja, hogy Scobie valaha is szeretett volna valakit, és talán ez az alapprobléma. Scobie gyakran használja a „szánalom” és „szeretet” szavakat szinonim jelentésben, holott ez semmiképp sem felel meg a valóságnak. A szeretet érzése a regényben szinte végig a szánalom révén tudatosul Scobieban, és kérdés, hogy nem inkább valami szeretetpótlék-e ez. Angolban itt felbukkan egy olyan nyelvi vonatkozás is, amelyet igen nehéz magyarul érzékelteni. Az angol bibliai nyelvezet ti. a „charity” szót ugyanolyan jelentésben használja, mint a mai angol „love” = szeretet szót (vö. pl. I Cor. 13,1–14), ugyanakkor „charity” a mai angolban jelenthet könyörületességet is (ami majdnem szánalom, de mégsem egészen az). Ilyen jelentésbeli háttérrel a „charity” valóban lehetne a „szeretet” szinonimája, de a „szánalom” semmiképpen nem. A „charity”, mint látjuk, mindkét jelentésben közösségi jelkület feltételez, az embernek a másikat testvérként, egyenrangúként való elfogadását, míg a számalomban mellékjelentésként benne van, hogy az, aki szánja a másikat, egy kissé „felsőbbrendűnek” hiszi magát annál. És valóban, Scobie nem képes senkit

egyenrangú partnerként elfogadni, nem képes környezetének tagjait morálisan érett személyekként értékelni, a „szeretetre” csak akkor képes, ha személyiségükben redukálva őket a Gondviselés szerepét játszhatja. Közben azonban ő maga is érzi, hogy túl sokat vállal, menekülne is a felelősség elől a békébe, a megsemmisülésbe.

David H. Hesla már említett tanulmányában arra a megállapításra jut, hogy Greene regényében a szenvedő szeretet megélése Krisztus követésének megélése. Embernek lenni ebben a világban annyi, mint „elkötelezve lenni” a létnek, azaz cselekedni. De cselekedni annyi, mint szenvedni, vagy Scobie kifejezésével: a cselekvő ember következményekre van ítélve. Greene regényeinek világa — írja Hesla olyan nyomorúságos, és oly reménytelen, hogy nem is annyira a Genezis, az ótestamentumi próféták, Szent Pál vagy az egyházatyák, hanem inkább a gnosztikusok világképét tükrözi. Hesla itt ilyen nyomokból indul ki: a gnosztikusok a világot gyakran börtönhöz, barlanghoz hasonlítják, Greene pedig szereti a „mocsár”, „dzsungel”, „sivatag” megjelöléseket használni színhelyei leírásakor. Továbbá a gnosztikusok elképzelése az emberről, akit démonok tartanak hatalmukban, párhuzamba vonható Greene megszállottaival”.

De talán túlzás ilyen alapon gnoszticizmussal vádolni Greene-t, különösen azért mert hőseinek problémái nem a szellemi-materiális dualizmusból fakadnak. Hesla szerint Scobie öngyilkosságának erkölcsi kétértelmősége abból a feszültségből következik, amely a gnosztikus kozmológia és a keresztény szeretet-etika között áll fenn. Ez az etika viszont az Inkarnáció doktrínájából fakad, és ez az a tantétel, amely etikai kifejezésben mint az „imitatio Christi”, szent-ségi kifejezésben pedig mint a „transsubstantiatio” doktrínája, megóvjá a regényt attól, hogy teljesen átcsússzon az ontológiai dualizmusba.

Scobie vitatható nézetei ellenére felébreszti az olvasó együttérzését. Személyisége első olvasásra azért hat meggyőzően, mert a regény szinte teljes egészében az ő szemszögéből íródott, az olvasó minden lényeges „információhoz” az ő tudatán keresztül jut, az író csak egész ritkán szól közbe, alig, inkább csak a leírásokban kommentálva az eseményeket.

Greene maga azonban nem tartotta sikerültnek sem Scobie, sem pedig néhány mellékszereplő alakját, és gyakran hivatkozott arra, hogy a hosszú háborús szünet alatt berozsdásodott a tolla. Több mint tíz évvel ezelőtt Bécsben és Genfben megjelent az író összegyűjtött műveinek német és francia kiadása. Ebből az alkalomból új előszót írt regényeihez. Abban az előszóban, amelyet A kezdet és a vég-hez írt, rámutat Scobie túlzott büszkeségére, ami oda vezet, hogy bár szereti Istent és hisz Istenben, bízni nem bízik benne. Greene mégsem mond egyértelmű ítéletet felette: a regény végén, Scobie öngyilkossága után, özvegye Rank atyával beszélget, és kijelenti, hogy férje rossz katolikus volt, s végzetes tette miatt nyilván elkárhozik. A pap erre így válaszol: „... Az egyház ismeri az összes szabályokat. De nem tudja, mi megy végbe egyetlen emberi szívben.”

Mégis van tehát remény. És ez a tragikumon átcsillanó, hittel egybefonódó remény Greene végső kicsengése és keresztény szellemiségének legigazibb megnyilvánulása.

